

Микола Посівнич

Кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

У статті висвітлено один з малодосліджених періодів життя Степана Бандери — ув'язнення у польських тюрмах. Показано його роль у відстоюванні прав політичних в'язнів і проведення голодівок, навчанні й підготовці членів ОУН. Описано умови, в яких утримувалися ув'язнені, а також спроби звільнення крайового провідника з тюрми.

Ключові слова: Організація Українських Націоналістів (ОУН), ідеологія, Польща, судові процеси, тюрма, політичні в'язні.

Mykola Posivnych

Imprisonment of Stepan Bandera in polish jails

It is reflected in sex one of scantily explored periods of Stepan Bandera's life a conclusion is in Polish prisons. His role is shown in asserting right of political prisoners and realization of starvation's, studies and preparation of member's OUN. Terms in which imprisoned were held and attempts to discharge the Regional chief from prison are reflected.

Key words: Ukrainian Nationalists Organization (OUN), ideology, Poland, legal trials, prison, political prisoners.

УВ'ЯЗНЕННЯ СТЕПАНА БАНДЕРИ В ПОЛЬСЬКИХ ТЮРМАХ*

Степан Бандера як політичний діяч сформувався завдяки реалізації одного з найбільш успішних українських суспільних проєктів — ОУН, основними цілями якого були відновлення незалежності та усвідомлення народом необхідності власної держави, відсутність якої стала основною причиною поразки визвольних змагань 1917—1921 рр. Однак постать Бандери й надалі залишається міфологізованою. На сході України, не кажучи вже про Росію й Польщу, Бандеру знають лише як фанатичного терориста, що застосовував всі методи для досягнення своїх

цілей. Це має мало спільного з його реальною діяльністю та поглядами.

Особі цього діяча присвячено багато праць, але зробити належний аналіз його діяльності та визначити його місце в історії українська історична наука ще не спромоглася. Сучасним дослідникам належить дати ґрунтовну оцінку Степанові Бандері як людині, теоретикові й інтерпретатору націоналістичної ідеології, організаторові й лідеру ОУН 1930—1950 рр. В історіографії перебування С. Бандери в ув'язненні є зовсім недослідженими та оповиті різними міфами, особливо в концтаборі Заксенгаузен в 1942—1944 рр.

Степан Бандера, 1946 р.

* Стаття написана за сприяння освітньої програми Української Федерації Америки.

Важливими джерелами для вивчення ув'язнення С. Бандери є спогади Миколи Климичина, у яких описане їх спільне перебування в тюрмі Святий Хрест¹. У книзі Зиновія Книша подано спомины «У погоні за вождем» Михайла Куспіся-‘Терена’ про організацію втечі С. Бандери з тюрми у 1938 р.² В статті Богдана Цибульського докладно описано спроби членів ОУН звільнити Бандеру з польських тюрем, а також деякі цікаві факти з життя в'язнів³.

Польська поліція багаторазово арештовувала й ув'язнювала Степана Бандеру:

- 20—24.XII.1928 р. — в с. Угринів Старий за антидержавну діяльність, перебував у Станіславській тюрмі;
- 14.XI.1930 р. — за антипольську пропаганду;
- 1931 р. — деякий час перебував у Краківській тюрмі;
- 16.VI.1931 — у зв'язку з вбивством агента польської поліції Євгена Бережницького;
- влітку 1931 р. — заарештований на декілька днів у с. Войнилів біля Калуша за спробу переходу польсько-чеського кордону;
- 22.III.1932 р. — затриманий в помешканні Івана Габрусевича, просидів у карно-слідчому ізоляторі у Львові до середини червня 1932 р. у зв'язку із замахом на комісара бригади політичної поліції Еміліана Чеховського;
- 10.III.1932 р. — затриманий у м. Тешин;
- 1—2.XII.1932 р. — у Львові у зв'язку з нападом на пошту у м. Городку;
- 19—20.III.1933 р. — за напад на директора Академічної гімназії І. Бабія;
- 2.VI.1933 р. — у м. Тчев під час поїздки зі Львова до Данціга;
- влітку 1933 р. — затриманий на два дні разом з братом Богданом за поширення листівок в с. Лісновичі Стрийського повіту⁴.

¹ Климичин М. В поході до волі. — Торонто, 1975. — Т. 1. — 512 с.

² Книш З. Розбрат. Спогади та матеріали до розколу ОУН у 1940—1941 роках. — Торонто: Срібна сурма, 1960. — С. 43—68.

³ Cybulski B. Stepan Bandera w więzieniach II Rzeczypospolitej i proba uwolnienia go przez OUN // Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo. — 1989. — Т. 172. — S. 67—96.

⁴ Державний архів Івано-Франківської області (далі — ДАІФО). — Ф. 67. — Оп. 1. — Спр. 257. — Арк. 1; Там само. — Ф. 230. — Оп. 1. — Спр. 181. — Арк. 1—53; Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові). — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 76. — Арк. 33—54; Климичин М. В поході до волі. — Торонто, 1975. — Т. 1. — С. 109, 129; Бандера С. Мої життєписні дані // Воля і Батьківщина. — Львів, 1999. — Ч. 1 (14/30). — С. 9.

14 квітня 1934 р. між 5 і 6 годинами ранку в Академічному домі у Львові було заарештовано більшість керівного активу ОУН, зокрема і Степана Бандеру⁵. Відомо, що поліційні допити відбувалися, 16.VI.1934, 13.VII.1934, 6.—11.VIII.1934, 26—27.IX.1934, 16.XI.1934, 26.XI.1934, 10.I.1935, 15—16.I.1935, 1—2.IV.1935, 15.VIII.1935. Під час допитів на Бандеру чинився психологічний та фізичний тиск. Зокрема, від 9 год. 6 серпня до 20 год. 11 серпня 1934 р., його допитували безперервно, не даючи змоги ні поспати, ні відпочити⁶. Протягом усього слідства Бандера був закутий у кайдани. Провідник ОУН повадився гідно і був зразком для інших в'язнів. Під час слідства Бандера подавав вірогідні версії, які б його виправдовували, і заперечував усі обвинувачення. Однак через матеріали з т. зв. «Архіву Сеника», зізнання Івана Малюци, Богдана Підгайного та інших поліція мала проти нього беззаперечні докази. Після трьох місяців допитів Бандера визнав, що очолював Крайову Екзекутиву ОУН, однак жодної інформації, яка цікавила поліцію, він не подав. У зв'язку із вдалим замахом на міністра внутрішніх справ Другої Речі Посполитої Броніслава Перацького протягом червня — листопада 1934 р. польська поліція заарештувала понад 800 осіб, серед них чимало членів ОУН. У цей же час влада створила концентраційний табір у Березі Картузькій, де перебувало понад 120 чільних оунівських діячів⁷.

Під час Варшавського процесу (18.XI.1935 — 13.I.1936) Степана Бандеру з іншими в'язнями утримували у місцевій Мокотівській тюрмі та у в'язниці на вул. Дзельній, 24 (Dzielna, на т. зв. Пав'яку)⁸. Журналіст газети «Батьківщина» так описував під час процесу Бандеру-в'язня: «Він низенького, маленького росту, худорлявий, лице молодого хлопчика, темноволосий, пристрижений, одягнений в чорне вбрання. Поводиться вільно й починає

⁵ Климишин М. В поході до волі... — С. 140; ЦДІА України у Львові. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 76. — Арк. 33.

⁶ ЦДІА України у Львові. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 76. — Арк. 37.

⁷ Климишин М. Спогади про Провідника ОУН Степана Бандеру // *Життя і діяльність Степана Бандери: документи й матеріали* / Ред. і упор. М. Посівнич. — Тернопіль: Астон, 2008. — С. 73—76; Wysocki R. *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929—1939. Geneza. Struktura. Program. Ideologia.* — Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. — S. 299—300; Żeleński W. *Zabójstwo ministra Pierackiego.* — Warszawa, 1995. — S. 97—99.

⁸ Cybulski B. *Stepan Bandera w więzieniach II Rzeczypospolitej i próba uwolnienia go przez OUN* // *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo.* — 1989. — T. 172. — S. 73.

зізнавати зрівноваженим голосом. Думки виявляє у ясній формі, з них видно, що це інтелігентна людина. Його зізнання роблять помітне враження. Ціла заля із зацікавленням слідує за зізнаннями Бандери. Відчувається, що ця людина цілком не подібна до більшості підсудних»⁹. Своєю чергою кореспондент «Газети польської» («Gazeta Polska») так характеризував Бандеру: «Він має досить непоказний вигляд, низького зросту, щуплий, мізерний. Виглядає щонайбільше на 20-22 роки. Втягнуте підборіддя, жорсткі риси, неприємний вираз обличчя, бистрі очі з легким жалем, нервові рухи, зімкнуті важкі уста»¹⁰. Після двомісячного процесу у Варшаві Степанові Бандері суд виніс вирок: смертна кара, однак згідно з урядовою амністією її було замінено на довічне ув'язнення.

На початку березня 1936 р. Степана Бандеру було відправлено в тюрму Святий Хрест біля м. Кельц. 25 квітня його етапували у Варшаву на розгляд апеляційної справи, де він перебував до 24 травня 1936 р. у тюрмі на вул. Раковецькій 37¹¹.

Логічним продовженням Варшавського став Львівський процес (25.V.-26.VI.1936 р.). 20 травня засуджених на Варшавському процесі членів ОУН під наглядом 24 поліцейських потягом перевезли з Мокотівської тюрми до Львова. Судову залу на вул. С. Баторого (сучасна вул. князя Романа) охороняло 20 поліцейських, навколо будинку судових засідань було багато агентів у цивільному: поліція побоювалася, що бойовики ОУН вчинять напад з метою звільнення товаришів. Бандеру возили на засідання з тюрми Бригідки з вул. Казимира Великого (тепер вул. Городоцька)¹².

«Політичні “проступники”, — говорив у завершальній промові на Львівському судовому процесі адвокат Євгена Качмарсько-

⁹ Цит. за: Климишин М. В поході до волі. — Торонто, 1975. — Т. 1. — С. 148.

¹⁰ Цит. за: Żeleński W. Zabójstwo ministra Pierackiego... — S. 106.

¹¹ Cybulski B. Stepan Bandera w więzieniach II Rzeczypospolitej i próba uwolnienia go przez OUN... — S. 77—78; Климишин М. Спогади про Провідника ОУН Степана Бандеру // Життя і діяльність Степана Бандери: документи й матеріали / Ред. і упор. М. Посівнич. — Тернопіль: Астон, 2008. — С. 95—96.

¹² Климишин М. Спогади про Провідника ОУН Степана Бандеру // Життя і діяльність Степана Бандери: документи й матеріали / Ред. і упор. М. Посівнич. — Тернопіль: Астон, 2008. — С. 84; Шухевич С. Моє життя. Спомини. — Лондон: УВС, 1991. — С. 523—524; Книш З. Варшавський процес ОУН на підложжі польсько-українських відносин тієї доби. — Торонто: Срібна сурма, 1986. — Т. 2. — С. 130—133.

го Пилип Евин, — це, звичайно, найкращі члени суспільности, ідейні й характерні люди, що для добра своєї батьківщини присвячують усе, навіть власне життя. І нерідко трапляється, що засуджені за політичні “злочини” вже наступного дня займають міністерські фотелі (крісла — М. П.). Перед такими людьми всі ми мусимо схиляти голови. Тим-то в культурних державах політичні в’язні мають різні полегші в тюрмі, щоб пошанувати в них людяність і людину»¹³.

Саме у 1935—1936 рр., після двох гучних політичних процесів — Варшавського та Львівського, почав формуватися певний революційний міф, що дав змогу ОУН на початку 1940-х рр. стати провідною політичною силою на західноукраїнських землях. Налічуючи понад 20 тисяч членів, ОУН зуміла протистояти нацистському і більшовицькому режимам. Під час цих судових процесів авторитет і популярність Степана Бандери зросли настільки, що народ почав складати пісні й легенди про нього¹⁴. Своїм ставленням до себе і ворогів він заслужив шану українського суспільства, а серед членів ОУН та УПА здобув позицію безконкурентного Провідника.

Зі Львова Бандеру другого липня 1936 р. етапували у Варшаву, у тюрму на вул. Раковецького, 37. Він мав при собі 50 злотих і білий годинник «Schweizaria Ancra Prima». По дорозі Бандера купив харчів на 20 злотих. Родина і знайомі постійно пересилали йому гроші для купівлі продуктів, газет і книг. Наступного дня його відправили у тюрму «Святий Хрест»¹⁵.

Про своє ув’язнення С. Бандера в автобіографії згадував: «Після того [Варшавського і Львівського процесів] я сидів у в’язницях “Свенти Крїж” коло Кельц, у Вронках коло Познаня і в Берестю над Бугом до половини вересня 1939 р. П’ять і чверть року я просидів у найтяжчих в’язницях Польщі, з того більшу частину в суворій ізоляції. За той час провів я 3 голодівки по 9, 13 і 16

¹³ Цит. за: Книш З. *Варшавський процес ОУН на підложжі польсько-українських відносин тієї доби*. — Торонто: Срібна сурма, 1986. — Т. 2. — С. 201.

¹⁴ Дем’ян Г. *Вибрані зразки оповідного фольклору про Степана Бандеру та його родину* // Воля і Батьківщина. — Ч. 1 (14/30). — Львів, 1999. — С. 86–90; Луцько Є. *Степан Бандера в пісенному фольклорі Яворівщини* // Там само. — С. 114–121.

¹⁵ Cybulski B. *Stepan Bandera w więzieniach II Rzeczypospolitej i proba uwolnienia go przez OUN...* — S. 74–79.

днів, одну з них спільно з іншими українськими політичними в'язнями, а дві — індивідуально, у Львові й Бересті»¹⁵.

Про перебування Бандери в тюрмі розповідає в спогадах Микола Климишин: «Досі ми звичайно боролися за права політичних в'язнів при кожній нагоді. Тому я, заки мене зачали стригти (а вже було виразно видно, про що йдеться), пробував протестувати. Та Бандера дав мені знак, з якого я зрозумів, що тут мусимо прийняти все, чим нас “погостять”, без спротиву. Після обстриження дістав я страшно подерту білизну та в'язничну уніформу. До того дістав я дерев'яні “черевики”. З тим усім у руках за наказом зійшов я босо до пивниці стрімкими сходами та став розглядатися. Високо в стелі за ґратами світилася жарівка, яка тьмяно освітлювала

всю пивницю, але було видно, що вікон не було. Був тільки отвір у стіні дуже високо, заґратований грубими залізними ґратами, який виходив на той коридор, звідки я прийшов. Між тим отвором і дверима була округла висока піч, що могла б зовсім добре бути прототипом теперішньої космічної ракети. Отвору не мала. Потім показалося, що в ній палиться з коридору. Обійшовши піч, побачив я характеристичний для тюрми на “Святім Хресті” кібель (парашу). Це був великий, проміром на дві треті метра, валець, високий на три чверті метра. Тому що був з грубого металу, був сильний і тяжкий. Зверху мав менший отвір зі щільною накривкою, який був у більший на цілий промір накривці, що відкривав-

“Згинуті, а не зрадити!” “Нас розсудить залізо й кров!” (СТЕПАН БАНДЕРА, член ОУН, засуджений на досмертню тюрму в варшавському процесі)

*Листівка ОУН з портретом
С. Бандери, 1936 р.*

¹⁶ Бандера С. *Мої життєписні дані* // Воля і Батьківщина. — Львів, 1999. — Ч. 1 (14/30). — С. 9.

ся при випорожнюванні кібля. Це була вся обстановка нашої келії, яка була біля п'ять метрів довга й так само широка [...] Та найгірше був скривджений Бандера. Він увійшов до келії останній. Він найдовше начекався, щоб “оформили”, й дуже змерз, чекаючи на свою чергу. Йому дали широкі штани й дуже велику блюзу, а все таке страшно подерте і подірване, що годі було на нього дивитися. А ще обстригли!... Відколи його пам'ятаю, він все мав гарно зачесане на бік темно-блонд (русяве — М.П.) волосся. А тепер — це ж був один глум над людиною! Його страшно опоганили. Це був вид страшного пониження людини. Але ми це прийняли по-своєму, з гумором. Коли він ступив на сходи, його «черевики» поскакали вниз по сходах, як і кожному іншому. Він станув, усміхнувся й подивився на кожного з нас. Напевно, у нього було таке саме враження, як і в кожного з нас, але він не виявив того. Жартуючи, зійшов вниз, підніс свої капці, й ми зачали заміну своїх лахів, щоб хоч дібрати до величини»¹⁷.

На початку в'язням був призначений карантин. Під час нього їх навчали тюремних законів та звичаїв. Найбільше упокорення в'язні відчували під час прогулянок: руки на спині, голова вниз, погляд на пальці ніг. Якщо хтось змінював поставу, охоронці сильно били ключами по голові. В камері не було ані ліжок, ані добрих покривал. В'язні стелили на цементну долівку половину протертих покривал, а другою половиною спільно накривалися й таким чином спали. Їм було дуже холодно і твердо. Сигналом до підйому в'язнів була мелодія польської пісні «Коли ранні встають зорі», яку виконував охоронець на трубі. Ця протяжна мелодія нагадувала в'язням, що вони в неволі, чим самим дуже їх пригноблювала. Гігієнічні умови були дуже погані: бракувало води, не було паперу. На сніданок ув'язнені отримували каву, ложку цукру та шматок чорного житнього хліба, а на обід — переважно пшеничну кашу¹⁸.

Після 10-денного карантину Бандеру разом з Лебедем було відправлено в камеру № 14, згодом в № 21. Спільно з Бандерою сиділи Ярослав Карпинець, Богдан Підгайний, Євген Качмарський, Григорій Перегійняк, Юрій Батіг, Луциняк. Про це Кліми-

¹⁷ Клімишин М. Спогади про Провідника ОУН Степана Бандеру // *Життя і діяльність Степана Бандери: документи й матеріали* / Ред. і упор. М. Посівнич. — Тернопіль: Астон, 2008. — С. 86–87.

¹⁸ Там само.

шин згадує: «Досі жили ми більш індивідуально, а від того часу зачали ми жити групою. На тому ми скористали дуже багато, бо кожний з нас мав свої приватні книжки, а Бандера й Лебедь мали дозвіл на українські газети й могли собі лишати по одній картці на папір, якого нам усе було замало. Найбільшим для мене здобутком була тритомова “Українська загальна енциклопедія”, яку мав Бандера. З неї міг я робити такі комплекти, як історія України, географія України, історія української літератури, мистецтва й інші. Всі харчі давали ми до спільної торби, якою завідував спочатку Лебедь, і їли ми спільно, ділячи по рівній пайці кожному без огляду на те, що він діставав з дому. [...] Ми діставали великі посилки від Комітету допомоги українським політичним в'язням, а крім того, від батьків і знайомих»¹⁹.

На пропозицію Бандери всі члени ОУН мали посилено вчитися і завершувати свої університетське навчання, а інші мали здобувати знання від початкового рівня. Так, Карпинець навчав усіх точних дисциплін, Климишин — історії та філософії, української і англійської мови тощо. Бандера заохотив до навчання Григорія Перегіняка, який згодом став одним з перших організаторів та командирів УПА на Волині²⁰.

Перед Різдом 1937 р. Степан Бандера організував хор для підготовки співаної Служби Божої перед приїздом капелана українських політичних в'язнів о. д-ра Йосипа Кладочного. Через нього Бандера підтримував постійний зв'язок з зовнішнім світом й Проводом ОУН за допомогою грипсів, які заклеювали в олівці, та розмов під час сповіді. Отець Йосип Кладочний сповідав Бандеру тричі на рік. За спогадами о. Кладочного, Степан Бандера «був побожний, релігійний, сповідався, приступав до святого Причастя все, коли я був у в'язниці, і хоч ми були під сильною обсервацією (наглядом — М.П.), — він сим не зраджувався і змушував надзирателів в часі сповіді бути на приличній віддалі. [...] Від него була сила волі і стремління поставити на своєму. Якщо є іберменш (надлюдина), то він власне був такої рідкісної породи —

¹⁹ Климишин М. Спогади про Провідника ОУН Степана Бандеру // *Життя і діяльність Степана Бандери: документи й матеріали* / Ред. і упор. М. Посівнич. — Тернопіль: Астон, 2008. — С. 98—99.

²⁰ Там само.

іберменш, і він був тим, який ставив Україну понад усе»²¹. Отця Йосипа Кладочного поліція підозрювала у використанні сповідей, які тривали понад годину, як каналу перенесення інформації до Степана Бандери і від нього, а також від його адвоката Володимира Горбового²².

У 1936 р. ОУН намагалася звільнити Степана Бандеру з ув'язнення. На думку польського історика Богдана Цибульського, ці заходи мали довести, що поліційні арешти не знищили ОУН, та заманіфестувати, що Бандера і надалі є Провідником²³. За даними польської поліційної агентури, в тюрмі «Святий Хрест» під керівництвом Зиновія Матли Володимир Нидза, Микола Лемик і Григорій Барабаш мали готувати втечу Бандері. Інші два члени ОУН мали переодягтися на монахів та через монастир отців Облятів, який примикав до в'язниці, організувати втечу. У лісі для прикриття мала бути група бойовиків. В'язнична адміністрація до червня 1937 р. відправила в'язнів-оунівців в інші тюрми Польщі. На заходи безпеки, які б унеможливили визволення Степана Бандери, адміністрація витратила понад 12 тисяч злотих. Його тримали тільки в камері-одиночці²⁴.

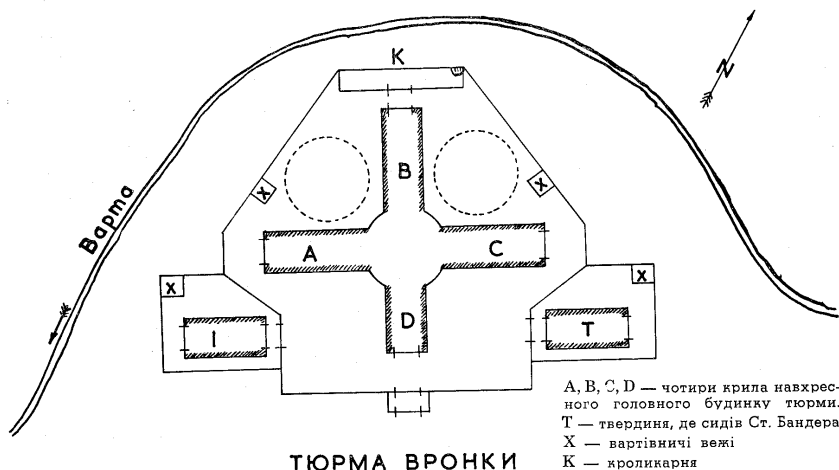
В середині січня 1937 р. у польських тюрмах відбулися реформи, які суворо посилили режим перебування в тюрмі. Відтоді в'язням було обмежено продовольчі посилки від рідних. Бандера з іншими членами ОУН організував 16-денне голодування на знак протесту проти утисків в'язничної адміністрації. Про останнє голодування Микола Климишин пише: «Восьмого дня нас почали кормити примусово: водили до адміністраційного будинку й там намагалися влити в нас корм в рідкому стані. Я протестував, і тому мене прив'язали до крісла шнуром за руки й ноги, й тоді, як я не хотів відчинити уст, принесли вузьку рурку й крізь дірку в носі вцідили мені пляшку рідкого корму. Першого й другого дня мені вдалося корм вернути, але в дальших днях шлунок збунтувався й уже не хотів віддавати того, що захопив. Нас водили поодиночі,

²¹ Шкраб'юк П. *Виноградник Господній. Історія життя о. д-ра Йосипа Кладочного*. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. — С. 69.

²² Cybulski B. *Stepan Bandera w więzieniach II Rzeczypospolitej i próba uwolnienia go przez OUN...* — S. 80, 85.

²³ *Ibidem*. — S. 81.

²⁴ *Ibidem*. — S. 80–81.

План тюрми Вронки, де сидів С. Бандера

щоб ми не могли стрінутися. Попри мою келію ходив Бандера і, здається, Лебедь. Бандера був дуже зісох. Він під кінець голодівки ходив попри стіну, щоб мати за що держатися»²⁵. Внаслідок голодування адміністрація пішла на поступки політичним в'язням, Бандеру, Климишина, Карпинця, Лебедя і Качмарського помістили разом у камеру № 17.

Ненадійність тюрми «Святий Хрест» змусила польську адміністрацію перевезти Бандеру наприкінці 1937 р. — на початку 1938 р. в тюрму «Вронки» біля м. Познань. Ще 29 квітня 1937 р. у Львові на вул. Міцкевича, 11, під керівництвом Осипа Тюшки відбулася нарада щодо організації втечі Бандери з тюрми. На ній були присутні Василь Медвідь, Володимир Білас та ще 20 націоналістів, які мали бути бойовиками при виконанні операції з визволення Крайового Провідника ОУН²⁶.

За ініціативи Зенона Коссака, Івана Равлика, Романа Шухевича організувати втечу Бандери з Вронок було запропоновано

²⁵ Климишин М. Спогади про Провідника ОУН Степана Бандеру... — С. 104—105.

²⁶ Cybulski B. Stepan Bandera w więzieniach II Rzeczypospolitej i proba uwolnienia go przez OUN... — S. 82.

Михайлу Куспісю²⁷. 13–16 травня 1938 р. він був біля Вронок і збирав дані про тюрму. На початку червня 1938 р. у Львові Р. Шухевич виклав йому план групи членів ОУН, які хочуть приватно і в таємниці від КЕ ОУН на ЗУЗ його виконати. Потрібні на це кошти зібрала українська еміграція в США і Канаді, і їх мав перевезти до м. Данцігу полк. Макогін. Куспісь, працюючи у фірмі «Рекорд» різьбярем і маючи посвідчення її представника у Познанському воеводстві, набравши фірмових виробів, ще раз поїхав у Вронки. Гроші на дорогу дав Равлик. У Вронках Куспісь пішов до тюрми на годинне побачення з товаришем і бойовиком ОУН Юрієм Дацишиним-‘Кришталем’, але отримати необхідної інформації йому не вдалося. В той же час в готелі два поліціанти зробили обшук в номері Куспіся. Він довідався, що тюремний сторож Петро Заборовський, який за гроші виконував доручення членів ОУН (переносив листів з волі і на волю, купляв потрібні в’язням речі, заробивши таким чином за чотири роки понад 500 злотих), у Вронках не працює. Після приїзду до Львова Куспісь з Равликом домовилися, що потрібно поїхати у Варшаву і за всяку ціну Заборовського віднайти²⁸.

23 червня 1938 р. Куспісь зустрів Заборовського і запропонував йому 5 тисяч злотих за організацію втечі Бандери, а вже наступного дня вони поїхали до Вронок. Там Заборовський зустрівся з тюремним сторожем Шерлеєм і отримав від нього згоду на участь в операції. Він сказав, що Бандера сидить у так званій фортеці, що є окремим адміністративним блоком у тюрмі і оточена стіною у вісім метрів. Вночі у фортеці було два сторожі: один обходив будинок ззовні і накручував розставлені там контрольні годинники, а другий знаходився у середині, ходив від камери до камери, за-

²⁷ Куспісь Михайло-‘Терен’ (29.X.1910, с. Ставчани, Пустомитівський р-н, Львівська обл. — ?) — член УВО (1928 р.), бойовик ОУН. Закінчив гімназію, 3 курси Львівської Політехніки. Відбував п’ятирічне ув’язнення в тюрмі Вронки (1933–38 рр.). Займався підготовкою звільнення С. Бандери з в’язниці у Вронках. За це арештований і засуджений 16–19.XII.1938 р. у м. Познані на 8 років. В’язень тюрми у Львові (Лонцького і Бригідки), Познані, Равичу, Острові Великопольському, Лодзі, Варшаві, Білому Стоці. 17.X.1939 р. звільнився з іншими в’язнями з Вільнюської тюрми Лукішкі. Згодом перебував на еміграції, член ОУН-м. Подальша доля невідома.

²⁸ Книш З. Розбрат. Спогади та матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках... — С.48–50.

палював світло і підглядавав крізь «вовчок». Шерлей запропонував такий план: під час своєї внутрішньої зміни випустити Бандеру з камери, підложити на його місце ляльку, а Бандеру сховати в комірчині. Під час зовнішньої зміни Шерлей підробленими ключима мав відчинити двері блоку, камери й сторожової вежі, випустити Бандеру, а той мав зіскочити зі стіни на зовнішню сторону тюрми. Однак Куспісь і члени ОУН не були готовими до негайної реалізації такого плану. Куспісь передав через Шерлея записку Бандері, де повідомив про можливість втечі, але Бандера відмовився прийняти записку, боячись провокації. Цікаво, що ні Шерлей, ні Заборовський не вимагали наперед грошей — їх мали би виплатити пізніше, коли Бандера опинився б на волі. Вони цілковито довіряли Куспісю і ОУН. Куспісь дав обом по сто золотих і сказав, що за тиждень повернеться.

У Львові Куспісь подав Равликові звіт про поїздку і запропонував два варіанти втечі Бандери. Згідно з першим планом, після втечі з тюрми Бандера мав би переховуватися в Польщі, доки поліція не припинить його пошуки і не повірить, що Бандеру переправили за кордон. Другий план передбачав, що Бандеру одразу переправлять з Вронок у Німеччину (до кордону було лише дев'ять кілометрів). Равлик наказав Куспісеві одразу ж тікати з Бандерою до Німеччини. Куспісь через Заборовського домовився з тюремним сторожем Гломбом про переведення їх за гроші через кордон — з Цішкова до містечка Пуцціх на німецькій стороні. Для Шерлея Куспісь передав 500 золотих²⁹.

Натомість Богдан Цибульский подає, що Шерлей подав Куспісю контакт сторожа Куявського, який просив 50 тис. злотих за звільнення Бандери. Жінка Куявського мала поїхати у Львів, отримати 20 тисяч, а згодом отримати ще 30 тис. та бути певною мірою гарантією виконання цієї справи. Також була виготовлена фальшива розписка начальника Вронської тюрми про отримання 20 тис. золотих, щоб тим самим заплутати слідство і напрямки пошуків³⁰.

²⁹ Книш З. Розбрат. Спогади та матеріали до розколу ОУН у 1940—1941 роках... — С. 53—58.

³⁰ Cybulski B. Stepan Bandera w więzieniach II Rzeczypospolitej i proba uwolnienia go przez OUN... — S. 86—90.

4 серпня 1938 р. Равлик повідомив Куспіся про те, що всі плани скасовуються і втечі Бандери організовано не буде. Однак Заборовський розповів про первісний план своєму приятелю Яну Мілеку. Той негайно пішов у поліцію і повідомив цю інформацію. Поліція слідкувала за Заборовським, щоб вийти на його контакти, а згодом арештувала його. Під час допитів Заборовський вказав на Куспіся і на Коссака, а також ще на 60 осіб, які мали хоч би найменше відношення до цієї справи. У вересні 1938 р. поліція арештувала 11 учасників підготовки звільнення Степана Бандери: 3-го вересня М. Куспіся, 4-го Йозефа і Марію Білецьких (Марія 15-го вересня повісилася у в'язничній камері), Віцента і Яніну Куявських, Чеслава Шерлея і його жінку. У Львові було арештовано Тараса Герцюка і З. Коссака, 8-го вересня у Варшаві Яна Йозьвіка. Куспісь відмовився свідчити. Його адвокат Степан Шухевич порадив вигадати «Василя Бандеру», який запропонував організувати втечу Бандери з тюрми. Нібито коли вже все було готове до втечі, несподівано Василь Бандера скасував свій задум і просив повідомити про те Заборовського. 16—19 грудня 1938 р. у Познані відбувся суд, на якому було винесено такі вироки: Куспісю — 8 років, Заборовському і Куявському — по 3 роки, Яніні Куявській — шість місяців тюремного ув'язнення³¹.

Тодішній провідник КЕ ОУН на ЗУЗ Лев Ребет у своїх споминах писав, що для оточення полк. Андрія Мельника Бандера був небажаний, тому припускалося, що план втечі може бути польською провокацією, щоб його вбити³². На думку М. Куспіся, більшість членів КЕ ОУН була проти цього, але не тому, що не хотіла бачити Бандеру на волі, а через турботу про інших в'язнів. На той час в тюрмах відбувало покарання більше тисячі націоналістів, а серед них — сотні засуджених на великі терміни. Були побоювання, що після втечі Бандери у тюрмах міг бути посилений загальний режим, а провідним діячам ОУН поляки створять ще гірші умови ув'язнення³³.

³¹ Книш З. Розбрат. Спогади та матеріали до розколу ОУН у 1940—1941 роках... — С. 60—66; Cybulski B. *Stepan Bandera w więzieniach II Rzeczypospolitej i próba uwolnienia go przez OUN...* — S. 86—93.

³² Ребет Л. *Світла і тіні ОУН.* — Мюнхен: В-во Український самостійник, 1964. — С. 77—78.

³³ Книш З. Розбрат. Спогади та матеріали до розколу ОУН у 1940—1941 роках... — С. 68.

Після цих подій Степана Бандеру було переправлено в тюрму м. Берестя (сучасна Білорусь), де він сидів у суворій ізоляції. Дев'ятого травня 1939 р. він отримав 10 злотих від отця Леонтія Куницького³⁴ зі Львова (вул. Руська 3, пом. 2). У цій тюрмі Бандера провів голодування проти свавілля польської в'язничної адміністрації³⁵.

З початком Другої світової війни, 13 вересня 1939 р., у воєнному хаосі в'язні-націоналісти визволили Степана Бандеру з камери-одиночки і разом подалися в південно-західному напрямку. Згодом про ці події він писав: «Ми пробиралися бічними дорогами, здалека від головних шляхів, стараючись оминати зустрічі як і з польськими, так і з німецькими військами. Ми користалися з допомоги українського населення. На Волині і в Галичині, вже від Ковельщини, ми пов'язалися з діючою організаційною мережею ОУН, яка почала творити партизанські відділи, дбаючи про охорону українського населення, заготовляючи зброю й інші бойові припаси для майбутньої боротьби». З Сокаля він разом з Дмитром Маївським вирушив до Львова, куди прибув 27 вересня. Там він мешкав в будинках собору св. Юра. Протягом двох тижнів він зміг налагодити підпільну діяльність ОУН, зустрічався з українськими громадсько-політичними діячами, зокрема, з митрополитом Андреем Шептицьким. У другій половині жовтня 1939 р. Бандера виїхав з Львова і разом з братом Василем та чотирма членами ОУН нелегально перетнув радянсько-німецьку демаркаційну лінію³⁶.

Ув'язнення Степана Бандери у польських тюрмах й надалі залишається одним з малодосліджених періодів його життя та потребує ґрунтовних джерельних пошуків в архівах Польщі. У тюрмах він був одним з організаторів навчання й підготовки членів ОУН,

³⁴ Куницький Леонтій (1876—1961) — священник УГКЦ, громадсько-політичний діяч. У 1920 рр. провідний діяч Української Трудової Партії (видавець газет «Нова Рада» (1919—20 рр.) і «Наш Прапор» (1923—24 рр.), один із засновників УНДО та член його Центрального комітету. У 1928—30 рр. — посол польського Сейму. Голова комітету політичних в'язнів (1937—39 рр.). Висланий на спецпоселення у Сибір, де перебував у 1945—1956 рр.

³⁵ Бандера С. Мої життєписні дані // Воля і Батьківщина. — Львів, 1999. — Чис. 1 (14 / 30). — С. 9; Cybulski B. Stepan Bandera w więzieniach II Rzeczypospolitej i próba uwolnienia go przez OUN... — S. 93.

³⁶ Бандера С. Мої життєписні дані // Воля і Батьківщина. — Львів, 1999. — Ч. 1 (14 / 30). — С. 9—10.

відстоювання прав політичних в'язнів і проведення голодівок (масових і індивідуальних). Крайовий провідник ОУН повадився гідно і був зразком для інших в'язнів, у тих непростих умовах, в яких утримувалися ув'язненні, своєю принциповістю і непоступливістю.

Степан Бандера протягом 32-х років був активним учасником та провідником Організації Українських Націоналістів. Він став основоположником цілого ряду політико-ідеологічних, стратегічних і тактичних засад національно-визвольного руху. Його громадсько-політична, організаційна та публіцистична діяльність багатогранна і дуже важлива сьогодні.